

ПОЕТИЗАЦІЯ І ГЕРОЇЗАЦІЯ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ У НАРОДНИХ ПІСНЯХ

Як естетичний процес поетизація й героїзація — це художній відбір кращого, досконалішого у сфері моральних і духовних цінностей, формування на їхній основі суспільних ідеалів та поступове поширення цих ідеалів у народі для наслідування. Поетизація та героїзація як явище — це один зі складників, а як процес — один зі шляхів формування національної ідеї.

Серед видатних українців, які залишили непроминальний слід у національній історії ХХ ст., чільне місце займає перший Провідник Організації Українських Націоналістів Євген Коновалець. Його націстворчі ідеї та подвижницький чин і надалі залишаються гостроактуальними для українського загалу, а зокрема — для політикуму. Саме тому цікаво простежити, як народ у своїй пісенній творчості крізь призму поетизації та героїзації інтерпретує й осмислює місце та значення цієї особи у суспільно-історичному й духовному бутті нації.

Українська фольклористика вже має деякі розробки, присвячені поетизації та героїзації образу Є. Коновальця, проте вони торкаються цієї теми у вузькому чи ширшому контексті фольклору національно-визвольної боротьби. Так, постаті Провідника ОУН у народних піснях приділив увагу найбільший дослідник повстанського фольклору Григорій Дем'ян у відомій монографії «Українські повстанські пісні 1940—2000-х рр. (історико-фольклористичне дослідження)»¹. Серед інших проблем учений не оминає і порушеної в нашій статті.

Автор цих рядків опублікував доволі великі статті «Образ Євгена Коновальця в українських народних піснях»², «Народні пісні про Євгена Коновальця»³, у яких також зупинявся на питанні поетизації й героїзації вождя ОУН.

¹ Дем'ян Г. *Українські повстанські пісні 1940—2000-х років (історико-фольклористичне дослідження)*. — Львів—Київ, 2003.

² Луньо Є. *Образ Євгена Коновальця в українських народних піснях // Визвольний шлях*. — Травень 2004. — Кн. 4 (673). — С. 45–62.

³ Луньо Є. *Народні пісні про Євгена Коновальця // «Муза і меч»: національний рух у фольклорних та літературних джерелах. Збірник наукових праць*. — Львів, 2005. — С. 199–224.

Одначе ці праці аж ніяк не вичерпують теми, а радше започатковують її, окреслюють значущість на тлі актуальних питань фольклористики, розкривають можливості для подальших студій. Отже, маємо усі підстави опрацювати названу проблему в окремій статті. При цьому ставимо за мету розглянути естетичну сутність і структуру поетизації й героїзації, визначити їхню роль у формуванні ідейного змісту пісень, вказати на художні засоби й прийоми, які їм слугують, простежити співвідношення між традиційними й новаторськими елементами.

Насамперед, важливо зазначити, що поняття «поетизація» та «героїзація» мають свою історію і не завжди означали саме те, що вкладаємо в них сьогодні. На початках розвитку фольклору поетизувати й героїзувати означало просто наділити особу словом — скласти про неї пісню чи розповідь. Бо ж, за твердженням відомого українського мовознавця Олександра Потебні, вже саме слово є поезією. Тут не йдеться про конкретні якісні характеристики словесного твору, а лише про твір як такий, про саму його наявність.

У минулому суспільна вага особи визначалася тим, що про неї говорили. Бути в слові означало мати увагу, визнання, красу, славу. І навпаки, про незначну подію народна приказка говорить: «Не згадано ні в письмі, ні в коляді». У фольклорі цей принцип поетизації та героїзації, хоча й у рудиментарній формі, на підсвідомому рівні існує й сьогодні.

Відштовхуючись від того, що генетично найпершою формою поетизації та героїзації певної особи є сам факт складання про неї пісень чи інших художніх творів, вважаємо за потрібне передовсім окреслити кількісно й якісно тематичну групу пісень про Євгена Коновальця.

Прикметно, що народні пісні про першого Провідника ОУН мають неабияку варіативність. Окремі з них відомі у понад десяти більш чи менш відмінних варіантах. Причому це варіювання відбулось у надзвичайно стислий як для фольклорного процесу термін — буквально за кілька років, бо майже всі зафіксовані зразки побутували, як довідуємося з результатів польових досліджень, уже під час німецької окупації. Зауважмо, що така швидка поява численних варіантів — це оригінальне й нове явище в українському фольклорі. Знаємо, правда, що Володимир Антонович і Михайло Драгоманов для видання історичних пісень, котре, на жаль, так і не було реалізоване, зібрали навіть до п'ятдесяти варіантів деяких творів, але їхня варіативність формувалася впродовж століть.

Звісно, багата варіативність — це найоб'єктивніша й незаперечна ознака масової популярності й інтенсивного побутування пісень.

Відомі нам варіанти пісні на мотив *повідомлення про обставини загибелі Є. Коновальця в Роттердамі* репрезентують ще одне цікаве й оригінальне явище у фольклористиці. Зіставляючи їх, науковці чи не вперше мають змогу спостерігати повний генетичний розвиток мотиву аж до його самозаперечення через набуття якісно нового змісту. Та найхарактерніше, що зразки, які ілюструють різні етапи такого розвитку, — усі побутують однаково активно.

Зрозуміло, що для науковців не є чимось надзвичайним простеження генези певних фольклорних мотивів. Однак при цьому мова може йти лише про еволюцію протягом тривалого часу. Так, мотив проходить через різні історичні епохи і різні жанрово-тематичні пласти: скажімо, козацький, жовнірський, стрілецький, повстанський. У нашому ж випадку йдеться про значно коротший час — щонайдовше кілька десятиліть, — і трансформація відбувається всередині однієї тематичної групи.

Серед творів, цілковито присвячених пам'яті Є. Коновальця, виділяються два основні мотиви. Перший із них умовно можна назвати: *повідомлення про обставини загибелі Є. Коновальця в Роттердамі*. Другий мотив може мати назву: *сумні свята з приводу загибелі Є. Коновальця*.

Перший з названих мотивів відомий нам у більше ніж десяти варіантах. Через це досить важко визначити першоваріант, з якого розвинулися всі інші. Однак ми спробуємо зробити це, аби мати змогу простежити динаміку ідейно-тематичних та художньо-поетичних змін.

На основі зіставлення відомих текстів, на нашу думку, можна визначити принаймні два зразки, які найближче стоять до імовірного першоваріанта. Один із них — це запис О. Харчишин, зафіксований на Пустомитівщині:

Чи ви чули, українці, сумную новину,
Що у місті Роттердамі Коновальця вбили. (2)
Коновалець Україні хтів волю здобути,
З своїх друзів покидати кайдани і кнути. (2)
Ой став рано Коновалець, став думки думати,
Треба піти до кав'ярні та щось поснідати. (2)
Ой прийшов він до кав'ярні та й думки думає,
Аж тут раптом до кав'ярні Балюсь убігає. (2)

Та приніс єму дві пачки, дві маленькі скрині,
 І просив не відчиняти, аж за дві години. (2)
 А той Балюсь, то був зрадник, то були гранати,
 Що убили Коновальця, мов рідного брата. (2)
 І убили Коновальця, як важну особу,
 Він вже більше не поверне із темного гробу. (2)
 Не тіштеся, вороженьки, що ви єго вбили,
 Бо за него ви підете усі до могили⁴.

Інший зразок походить із Яворівщини:

Чи ви чули, українці,
 Як дзвони дзвонили,
 Як у місті Роттердамі \ (2)
 Коновальця вбили. /
 Як приїхав Коновалець
 Та й до Роттердаму,
 Найняв собі в місті готель, \ (2)
 Бо мав важну справу. /
 Ой став рано Коновалець,
 Та й думку думає,
 Аж тут раптом до кав'ярні \ (2)
 Ворог надлітає. /
 Приніс йому два пакунки
 У маленькій скринці,
 Та й просив не відкривати \ (2)
 Аж за дві години. /
 А той ворог — то був зрадник,
 Там була граната,
 Та й убила Коновальця, \ (2)
 Як рідного брата. /
 І убили Коновальця
 Ще й важну особу,
 Що вже більше не поверне \ (2)
 Із темного гробу. /
 Як задзвонять усі дзвони,
 Загремуть гармати,
 І підемо, українці, \ (2)⁵
 Київ здобувати. /

⁴ Записала О. Харчишин 05.07.1994 р. в с. Городиславичі Пустомитівського р-ну Львівської обл. від Баласа Семена, 1928 р. н. // Домашній архів О. Харчишин.

⁵ Записав Є. Луньо 28.02.1996 р. в с. Наконечне Друге Яворівського р-ну Львівської обл. від Менюк Марії, 1927 р. н.; Когут Стефанії, 1927 р. н.; Климус Михайлини, 1936 р. н.; Дмитрів Ольги, 1936 р. н.; Менюк Ольги, 1938 р. н.; Лучки Катерини, 1934 р. н.; Гули Катерини, 1919 р. н. // Домашній архів Є. Луна.

Наше припущення про те, що наведені зразки можуть бути першоваріантом чи принаймні найбільшою мірою до нього наближатися, спирається на низку спостережень. Найперше, у них досить широко й детально змальовано картину трагічної загибелі Провідника. Маємо звичайне повідомлення — новину, оперту на реальну подію, що характерно для традиційних співанок-хронік, а певні абстрактні узагальнення тут дуже короткі, подані у формі також традиційної кінцівки. Розлогіші узагальнені міркування, що вводили би подію в контекст тогочасних суспільно-політичних обставин, ще не оформилися, адже вся увага народного творця співанок-хронік зосереджується на точному відтворенні самої події.

Згодом, у процесі активного побутування, у пісні все більше виявляється осмислення події — у вигляді міркувань на суспільно-політичну тематику. Але одночасно поступово звужується опис самої події, згортаються конкретні деталі. Як приклад наведемо ще один текст, який записала О. Харчишин:

Розійшлася сумна вістка по Україні-мамі,
Що убили Коновальця в місті Роттердамі. (2)
Коновалець Україні хтів волю здобути,
Поскидати з українців кайдани і кнути. (2)
А вороги України підкупили ката,
Котрий убив Коновальця, мов рідного брата. (2)
Україно, Україно, чо-с така нещасна,
Згинув в тебе Коновалець і героїв маса. (2)⁶

Як бачимо, у цьому зразку вже тільки половина тексту відведена для змалювання самої події, а друга половина — для її осмислення. Цікаво, що з першим умовним першоваріантом цей варіант має лише один спільний куплет, у якому мовиться про наміри Провідника здобути українцям волю, поскидати кайдани і кнути. Перший куплет уже дещо перефразований, та все ж таки досить виразно зберігає подібність із початковим текстом. Саме окреслені спільність і подібність дають нам певні підстави вважати останній текст таким, що розвинувся з першого.

Надалі мотив щораз більше віддаляється від першооснови. І знову ж у закономірний для фольклорного процесу спосіб — звуження

⁶ Записала О. Харчишин 28.05.1995 р. в с. Гаї Пустомитівського р-ну Львівської обл. від Денисової Софії, 1926 р. н. // Домашній архів О. Харчишин.

пов'язаної з подією конкретики супроводжується розширенням різного роду міркувань.

В окремих варіантах подія, що лежить в основі пісні, зводиться до мінімуму. Лише в одній-двох перших строфах просто повідомляється про загибель Провідника, і зовсім не згадується про перебіг події. Це добре видно у зразку, зафіксованому на Тернопільщині:

Там далеко в Роттердамі сталася новина,
Вбили наші вороженьки найкращого сина.
Пішов від нас рідний Батько в глибоку могилу,
Заплакала Україна, за ним затужила.
Не тіштеся, вороженьки, що ви Батька вбили,
Ані Москва, ані ляхи не вб'ють нашу силу!
В Україні нові сили вибухнуть вульканом,
Тоді наша Україна самостійна стане.
Як проженем з України ворогів поганих,
Тоді впадуть із Отчизни навіки кайдани.
Запанує в Україні наша сила рідна,
Залопоче прапор волі навіки побідно⁷.

Цікава деталь, що у наведеному тексті навіть відсутнє прізвище «Коновалець». Про подію, її суть, час і місце свідчить лише назва міста — «Роттердам». Власне вона вказує, що новина про вбивство ворогами «найкращого сина» стосується саме Є. Коновальця. Окрім перших двох строф, решта пісні — це філософсько-світоглядне осмислення події. Таким чином твір ставить перед собою мету, важливішу від звичайного поінформування — передати в широкі народні маси певні імперативи, спонукати людей до політично чіткого чину, аби прогнати з України наших ворогів.

Той етап розвитку мотиву, на якому увагу до самої події зведено до мінімуму, ілюструє ще один зразок:

В голландському краї, в місті Роттердамі,
Там вождя убили прокляті кати.
На вістку здригнулись серцець мільйони,
Україну покрила скрізь чорна пільма.
Пролилась героїська кров вождя народу
В борбі за ідею віддав своє життя⁸.

⁷ *Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1996. — Т. 25: Пісні УПА / Збір. і впор. Зеновій Лавришин. — С. 98.*

⁸ *Записала О. Харчишин 13.10.1994 р. в с. Підгородище Перемишлянського р-ну Львівської обл. від Мелети Марії, 1928 р. н. // Домашній архів О. Харчишин.*

Найвірогідніше, початково цей текст був повнішим. І якщо це так, то, на нашу думку, скорочення зазнали строфи, в яких осмислювалося подію. Адже ті початкові рядки, в яких повідомляється про вбивство Провідника, є самодостатніми. Стислість тут цілком доречна в художньо-поетичному плані. Вона мотивована тим, що через суспільно-політичну резонансність подія вже добре відома широкому загалу і тому у творі вона виразно присутня, так би мовити, за кадром.

Два останні зразки настільки відмінні від умовно визначеного першоваріанта, що, сприймаючи їх у синхронній площині, маємо цілком поважні підстави говорити про два окремі твори. Та все ж, з огляду на простежену генезу цього мотиву, вважаємо їх максимально відмінними варіантами.

Дещо вияснили б питання генези мотиву відомості про те, хто автор першооснови пісні і де саме вона виникла. Сьогодні, на жаль, нам це невідомо. Водночас, у ході дальших пошуків науковці, цілком імовірно, зможуть з'ясувати деяку конкретну інформацію.

Численних і різноманітних змін зазнав також і мотив *сумні свята з приводу загибелі Є. Коновальця*. Внаслідок цього, як і у випадку з попереднім мотивом, тут теж тяжко визначити першоваріант. На підставі аналізу відомих текстів припускаємо, що первинну форму найбільшою мірою міг зберегти зразок, який автор цих рядків записав на Яворівщині:

Того року сумні свята,
Коновальця кров пролята.
Пішла вістка по Україні,
Вбили вождя на чужині.
Прийшла вістка з Роттердаму
Вивісити чорну фану.
Він з народом не прощався,
Бо на смерть не готувався.
Ой ти, земле, ой ти, чорна,
Прийми вождя, не будь горда.
Прийми його біле тіло,
Щоб від сонця не чорніло.
Біле тіло, карі очі,
Що не спали вдень і вночі.
Карі очі, чорні брови
Не діждалися любови⁹.

⁹ Записав Є. Луньо 28.02.1996 р. в с. *Наконечне Друге Яворівського р-ну Львівської обл. від Меньок Марії, 1927 р. н., Когут Стефанії, 1927 р. н., Климус Михайлини, 1936 р. н.,*

Можна вважати, що значною мірою зберіг ознаки першоваріанта і близький до яворівського текст із Бойківщини¹⁰. Правда, у ньому вже дещо розрослася, звісно, внаслідок пізнішого активного побутування, кінцівка мотиву про захоронення вождя.

Набуваючи все більшої популярності в народному середовищі, мотив розгортається. У деяких випадках це відбувається через органічне поєднання з іншим мотивом, передовсім із відомим у пісні про Закарпатську Україну: *заклик до хлопців братися за зброю, а до дівчат — вишивати Тризуб*. Також знаходимо випадки, коли сюди вплітається мотив *заклику до інших визначних постатей національної історії стати і подивитися на народні біди*.

Незважаючи на такі контамінації, пісня при цьому має досить природні, цілісні зміст і форму. Це добре видно на прикладі зразка, що його записав у Львові Г. Дем'ян:

Цього року сумне свято,*
Коновальця кров пролято.
Прийшла вістка з Роттердаму,
Що убитий командир наш.
Пішла вістка по Україні,
Вбили вождя на чужині.
Ой ти, вождю Коновальцю,
Чи ти того сподівався,
Що з народом українським
Передчасно розпрощався.
Ой ти, земле, ой ти чорна,
Прийми вождя, не будь горда.
Прийми вождя, його тіло,
Щоб від вітру не чорніло,
Прийми його білі ноги,
Що сходили всі дороги.
Прийми його карі очі,
Що не спали вдень і вночі.
Встань, Петлюро, встань, Богдане,
Повставайте, всі гетьмани.
Встань, Тарасе, пробудися,
На свій нарід подивися.

Дмитрів Ольги, 1936 р. н.; Менюк Ольги, 1938 р. н.; Лучки Катерини, 1934 р. н.; Гули Катерини, 1919 р. н. // Домашній архів Є. Луна.

¹⁰ *Фольклорні матеріали з отчого краю / Зібрали В. Сокіл та Г. Сокіл. У ноти завела Л. Лукашенко. — Львів, 1998. — С. 431–432.*

* *Кожен рядок співається двічі.*

Як він бідний тут бідує,
В ріднім краю голодує.
Гей ви, хлопці молодії,
Куйте кулі сталевії.
Куйте кулі, викувайте,
Україні волю дайте.
Дайте волю, ще й свободу
Українському народу.
Ви, дівчата, ви хороші,
Вишивайте хлопцям ноші.
Вишивайте ще й тризуби,
Україна вільна буде.
Вже сміється лютий ворог,
Що загинемо ми скоро.
Україна не загине,
Поки в світі небо синє¹¹.

Такі довершені зміст і форма могли виникнути лише в процесі інтенсивного шліфування в народному середовищі.

Знову ж таки, надзвичайна популярність особи Є. Коновальця, масове виконання пісень про нього спричинилися до ще одного цікавого для фольклористики явища — органічного зрощення в одне ціле двох мотивів про ту саму особу, що одночасно побутують і окремо. Йдеться про два уже названі мотиви: *повідомлення про обставини загибелі у Роттердамі і сумні свята...* Досить виразно таке зрощення присутнє у наступному тексті:

Прийшла вістка Україні, (2)
Вбили вождя на чужині.
На вулиці Роттердама (2)
Гине, гине Коновалець.
В Україні сумні свята, (2)
З Коновальця кров пролята.
Він з людьми не попрощався, (2)
Бо на смерть не сподівався.
То був муж, герой завзятий (2)
І про него слід нам знати.
В кожній хаті, всій родині, (2)
По всій славній Україні¹².

¹¹ Записав Г. Дем'ян 28.02.2002 р. у м. Львові від Чопик-Дрозд Віри, 1929 р. н., осв. 7 кл. // Домашній архів Г. Дем'яна.

¹² Записала О. Харчишин 8.06.2001 р. у Львові від Фурти Теодора, 1910 р. н. // Домашній архів О. Харчишин.

Другий мотив дуже оригінально виявив себе у побутуванні. У багатьох місцевостях пісню «Цього року сумні свята...» виконували як колядку. Зокрема, автор цих рядків зафіксував її з такою функцією на Яворівщині, Мостищині, Жовківщині, О. Харчишин — на Пустомитівщині, Р. Крамар — на Тернопільщині.

Водночас, Орися Фружинська на Тернопільщині записала на цей мотив гаївку:

Того року сумні свята (3)
 Коновальця кров пролята.
 Чи ви чули, добрі люди,
 Як дзвони дзвонили,
 Як у місті Австрадамі
 Коновальця вбили?
 Як у місті Ростердамі
 Коновальця вбили.
 А ви, люди, не сумуйте, (3)
 Ідіть вперед і працюйте.
 Вже наш Тризуб золотіє (2) \ (2)
 Україна вся радіє. /
 Ой повстаньте, всі гетьмани, (2)
 Хай Україна повстане.
 Ой повстаньте, всі гетьмани, (2)
 Хай Україна повстане¹³.

Інші науковці, зокрема Г. Дем'ян, Василь Сокіл, Володимир Мороз записали пісню як позаобрядову.

Зрозуміло, що цей мотив потрапив у розряд обрядового, причому зимового і весняного, фольклору через згадку у тексті про свято. Саме це наштовхувало народних співаків виконувати її і серед колядок, і серед гаївок.

Усе ж таки, вважаємо, ця пісня виникла як позаобрядова, і найперше була приурочена саме до Зелених свят, про що прямо сказано у тексті одного з варіантів:

Так, Зелені сумні свята:
 Коновальця кров пролята.
 Прийшла вістка на Вкраїну:
 Коновалець-вождь загинув.

¹³ Записала О. Фружинська 29.08.1998 р. в м. Козові Тернопільської обл. від Стецької Софії Іванівни, 1930 р. н., осв. середня, родом із с. Криве Козівського р-ну, пасічниця. // Домашній архів О. Фружинської.

Прийшла вістка з Роттердаму
Повісити чорну фану.
А, ви, хлопці, не дармуйте,
Україну здобуйте!
Йдіть за неї воювати,
Україна — наша мати¹⁴.

Саме під час церковного празника Зішестя Святого Духа, що його в народі називають Зеленими святами, у Західній Україні вшановували культ стрілецьких героїв через відвідування їхніх могил. Зазвичай, ці свята припадають на першу половину червня — на час невдовзі після дня загибелі Провідника. Тому з великою імовірністю можемо припускати, що пісня на цей мотив виникла відразу, буквально за кілька днів після смерті Є. Коновальця і вже на Зелені свята виконувалася як пісня-реквієм біля стрілецьких могил.

Водночас, на цій пісні, на її популярності позначилося силове поле обрядового побутування з його причетністю до сакрального, до релігійної святковості. Цей настрій переходить і на сам образ Є. Коновальця, збагачуючи його художню структуру пафосом сакральності, що своєю чергою акцентує образ Є. Коновальця як мученика за націю і державу.

У народнопісенній творчості постать Є. Коновальця виведена передовсім в образі національного вождя. В цьому полягає новаторство даного циклу творів. У них уперше не лише запроваджено, а й широко спопуляризовано саме слово «вождь».

Образ Є. Коновальця як загальнонародного вождя і провідника певним чином перегукується з образом Богдана Хмельницького в пісні «Чи не той то Хміль...» Але якщо гетьман отримує загальнонародне визнання і шану як військовий ватажок — за свої бойові перемоги, то Є. Коновалець — це вождь ідейний, політичний.

Особу Є. Коновальця народ у піснях також виводить у образі героя — борця за народну справу. Причому, подібно як Василь Білас і Дмитро Данилишин, він є героєм сучасним. У такій іпостасі Є. Коновалець стає для народу зручним об'єктом для наслідування і формування власних ідеалів.

У сприйнятті реципієнтів, цебто осіб, що слухають художній твір, Є. Коновалець — постать героїчна, і розуміння цієї героїчності

¹⁴ Записав В. Мороз 25.07.1995 р. в с. Жвірка Сокальського р-ну Львівської обл. від Стефанії Костюченко, 1930 р. н., та Шостак Єви, 1930 р. н. // Домашній архів В. Мороза.

є багатоплановим. З одного боку, вона представлена інформативно-комунікативним способом. У тексті в одних випадках повідомляється просто, що «то був муж, герой завзятий», «найкращий син» — у значенні «герой». В інших випадках його героїзм розкривається у конкретних учинках:

Коновалець Україні хтів волю здобути,
Поскидати з українців кайдани і кнути
(«Чи ви чули, українці, сумную новину...»).

З іншого боку, героїзм вождя виражається через суспільно значущу функцію, через акт, яким є загибель. У філософському сенсі ця смерть є героїчною тому, що вона жертвна, що вона, хоча це, на перший погляд, звучатиме парадоксально, є свідома й добровільна. Свідома й добровільна не в тому розумінні, що Провідник сам дав себе в руки ворогам на знищення, а в тому, що він посвятив своє життя діяльності, добре знаючи про пов'язану з нею смертельну небезпеку.

Отже, образ Є. Коновалеця-героя розкодовується як сильна духом, мужня, відважна особистість, світоглядно сформована, вольова, рішуча й непохитна у невпинному й послідовному прямуванні до своєї життєвої мети, а мета ця — з розряду найвищих гуманістичних і благородних цінностей: процвітання рідної землі, благо своєї кровної й духовної спільноти — нації. Усі ці конкретні вияви героїчності роблять Провідника прекрасним.

Своєю чергою прекрасне як основна естетична категорія має властивість найсильніше впливати всіма своїми поліфункціональними властивостями на реципієнта. Саме завдяки красі образу Є. Коновальця народ сприймає його як ідеал для наслідування. Йдеться про усвідомлення вказаних духовних і фізичних якостей Провідника-героя, котрі, відповідно до принципу «подібне породжує подібне», здатні поширюватися на інших.

У структурі героїзму образу Є. Коновальця виразно бачимо ту його важливу особливість, що він не ґрунтується на надприродних властивостях, гіперболізованих можливостях, як це притаманно казковим персонажам. Навпаки, героїство вождя впливає з природних якостей людини й виявляється у реальних діях. Усе це не тільки полегшує, а навіть спонукає широкі маси до наслідування, до «успадкування» героїства Провідника й до подальшого втілення в життя його суспільно-історичної місії.

Категорія героїчного у цьому пісенному циклі — це не статичне абстрактне явище, а динамічний енергійно-вольовий процес; це перманентність чину. Слід мати на увазі, що тут не йдеться про героїство лише однієї особи. Конкретна особа, Є. Коновалець, — тільки яскравий приклад здійснення цього чину. Насправді ж народний митець майстерно представляє нам героїзм як неодмінну, питому рису українського національного характеру, яка прикрашає численні сторінки національно-визвольної боротьби. У текстах героїзм пов'язаний з типовими народнопоетичними образами попередніх епох: оборонця рідної землі, калини-крові, чорної землі як поля бою, могил, дзвонів та ін.

Також це героїзм сучасний, що виявляється в конкретній історичній епосі — 1920—1930 рр. — і реалізується у націєтворчій діяльності ОУН та її Провідника Є. Коновальця. Надалі бачимо його в хоча й не конкретизованому, але недалекому майбутньому, коли нація звільниться від чужоземних поневолювачів і розбудовуватиме власну державу. В аналізованих творах героїзм виявляється в заклику до борні:

А ви, хлопці, не дармуйте,
Україну здобуйте!
(«Так, Зелені сумні свята...»);

у карі ворогам:

Не тіштеся, воріженьки, що ви его вбили,
Бо за него ви підете усі до могили
(«Чи ви чули, українці, сумную новину...»);

безпосередньо в боротьбі:

Як проженем з України ворогів поганих,
Тоді впадуть із Отчизни навіки кайдани
(«Там далеко в Роттердамі сталася новина...»);

у розбудові держави та її процвітанні, у впевненості в світлій історичній перспективі України:

Запанує в Україні наша сила рідна,
Залопоче прапор волі навіки побідно
(«Там далеко в Роттердамі сталася новина...»),

Україна не загине,
Поки в світі небо сине
(«Цього року сумне свято...»).

Говорячи про героїзацію в народнопісенному циклі, також слід відзначити її національну своєрідність. У інших націй героїзації нерідко підлягають передовсім представники вищих суспільних станів, обрані одинаки, їхній героїзм може мати бунтарський, завойовницький, розбійницький, загалом — марнославний характер. А в українців це якість простого народу, він демократичний, а отже й масовий. У нас героїзм передовсім морального й гуманного змісту, бо закономірно впливає з історичних обставин суспільного буття української нації, її домінантної ціхи — визвольних і державотворчих поривань.

У поетизації й героїзації постаті Є. Коновальця в аналізованих народних піснях особливу роль відіграє естетична категорія трагічного. Тут досить яскраво використано її художній потенціал, причому він виявляється у всіх своїх функціональних фазах. Імпульс для розгортання цієї категорії в текстах цілком вмотивований і закономірний — підступне вбивство Провідника.

Спочатку трагічне супроводжує саме повідомлення про загибель визначної особистості, розкриває непоправність цієї втрати, викликає жаль і смуток з цього приводу. Проте народний митець не зупиняється на фактографії, а поглиблює трагічні переживання, розгортаючи низку психоемоційних асоціацій.

Чільне місце серед асоціативних образів трагічного плану посідає образ сумних свят. Рядок «Того року сумні свята», як уже було сказано, є домінантним стержнем у формуванні мотиву. Найперше слід відзначити, що образ цей органічний, вмотивований, бо ж впливає з реальної події — вбивство відбулося незадовго до Зелених свят.

Основним і єдиним художнім засобом творення цього образу є контраст. У вербальній формулі «сумні свята» поєднуються поняття, які, згідно з найдавнішою традицією і за логікою, несумісні. З одного боку, тут — позитивні почуття найвищого регістру, а з іншого — гнітючий сум. Звідси та колізія протилежних емоцій, яка розкриває трагізм у всій його повноті. Контраст — сум і плач замість радості й веселості — підкреслює гіркоту втрати Провідника. Якою ж вона має бути болючою, щоб затьмарити найбільші релігійні свята, якими для українців є Різдво, Великдень і Зелені свята.

Прикметно, що образ сумних свят у піснях про загибель Є. Коновальця не новий. У народній пісенності національно-визвольної боротьби ХХ ст. він, можна твердити, є постійним. Уперше знаходимо його, правда у дещо іншому словесному вираженні, в одній з пісень про В. Біласа й Д. Данилишина, котрих поляки повісили у переддень католицького Різдва. У ній співається, що «було це в день Різдвяних свят, на саму вілію, усюди кров, червона кров, зросила рідний край». Пізніше, вже у роки збройної боротьби, неодноразово з'являвся цей образ у повстанських піснях. Особливо яскраво виведено його у колядці «Сумний Святий Вечір».

Повторення образу сумних свят в аналізованих текстах лише на перший погляд може видатися механічним. Насправді ж воно виконує певну функцію, а саме акцентує на приниженні релігійних почуттів як неминучому наслідку неволі; наголошує, що такий стан в Україні триватиме доти, доки нація не виборє свободи.

Наступним потужним каталізатором трагічного пафосу слугує твердження, що Є. Коновалець «з народом не прощався». Слід застерегтися від поверхового сприйняття цієї художньої деталі. Насправді вона провадить нас до образу, що перебуває «за кадром» — народного ритуалу передсмертного прощання. У народній світоглядній системі це — філософсько-етичний акт правильного завершення земного шляху. У християнстві цей ритуал має форму останнього відпущення гріхів і Причастя. І ось ворог підступним вбивством не дав Провідникові повністю досягнути основної мети свого життя, нагло перервавши його на півдорозі. У народній системі цінностей трагізм такої ситуації незворотній і особливо болючий.

Немаловажну роль у розгортанні почуттів суму і жалю з приводу загибелі вождя відіграють художні деталі — оповісники лиха: чорна фана як символ жалоби, чорна, в значенні жалібна, земля, чорна пільма.

На наступному рівні категорія трагічного виявляється в осмисленні й оцінці суспільно найвартісніших якостей загиблої особи. У текстах це виражено конструкціями: «То був муж, герой завзятий», «вождь», «командир наш», «найкращий син», «рідний батько», «рідний брат», «важна особа», «Україні хтів волю здобути, покидати з українців кайдани і кнути». При цьому трагічне через загострення психоемоційного стану й активізацію логіко-мисленневих властивостей спонукає до філософського осмислення тогочасного

суспільного становища. І характерно, що це здійснюється крізь призму ідейних і духовних цінностей Є. Коновальця, які проектується на особистість кожного реципієнта, а узагальнено — на всю націю.

І нарешті, смерть Провідника як трагічна подія у філософсько-мистецькому розумінні стає імперативом — тією абстрактно-духовною інстанцією, що окреслює подальші суспільно-політичні перспективи нації та спонукає її діяти. У текстах — це заклики:

Гей ви хлопці молодії,
Куйте кулі сталевії,
Куйте кулі, викувайте,
Україні волю дайте.
Дайте волю, ще й свободу
Українському народу
(«Цього року сумне свято...»).

В іншій пісні співається:

Як задзвонять усі дзвони,
Загремуть гармати,
І підемо, українці,
Київ здобувати
(«Чи ви чули, українці...»).

При цьому сумні почуття переходять у радісні. Фінал цієї трагедії оптимістичний, бо в концептуально-подієвому сенсі фізична смерть Провідника перейшла в ідейне безсмертя. Зауважмо, що ці ідеї походять не з поля утопічного мрійництва, а мають конкретний суспільно-політичний зміст — звільнення від поневолювачів і розбудова української держави. Увінчує їх у текстах пісень візія України, представлені як самодостатня, могутня, вічна. Влада у ній належить народові, всі громадяни рівні, бо всі боролися і відвоювали свободу. Образ-візія України — це не просто солодка мрія, не сподівання на чудо, а поетичне моделювання на основі тогочасного національного розуміння суті й функцій держави. Хоча тут можна простежити й сліди самостійницьких ідеалів з минулих віків, візія ця передовсім опирається на державотворчі аспірації ОУН та її вождя Є. Коновальця. В їхній основі лежить постулат, що Україна збудується, тільки покладаючись на власні сили і в результаті духовної та збройної боротьби.

Є. Коновалець у народних піснях, зокрема на основі мотиву *сумні свята з приводу загибелі Провідника*, значною мірою наближається до традиційного для українського фольклору образу козака.

Спорідненість обох образів відчувається через низку дуже майстерно встановлених асоціативних зв'язків. Народний митець влучно підмітив певний паралелізм в обставинах загибелі Є. Коновальця та традиційного пісенного персонажа-козака. Найвиразнішими є три подібні риси. Перша — смерть відбувається на чужині: Є. Коновалець гине у далекій Голландії, у Роттердамі, козак — на чужині, на Савур-могілі, просто на могилі, у степу. По-друге, в обох випадках це смерть героїчна, бо пов'язана з боротьбою за національно-державницькі інтереси. По-третє, тіло загиблого розчленовується на окремі частини. Убитого в степу козака часто звірі і птиці розривають на частини. Тіло Є. Коновальця у прямому розумінні розшматувала вибухівка.

Типологічна подібність обставин смерті традиційного героя-козака і Провідника Є. Коновальця дала творцеві народної пісні можливість міцно опертися на усну поетичну традицію. Зазначмо, що це не механічне впровадження якоїсь частини давньої козацької пісні у текст новочасного твору, а мистецьке тематично вмотивоване використання традиційної художньої образності. Аби переконатись у цьому, варто вдатися до наочного зіставлення.

У народній думі «Втеча трьох братів з Азова, з турецької неволі» про смерть на Савур-могілі козака-втікача співається:

То ж не хмари наступали,
Не дрібні дощі накрапали,
Як душа козацька молодецька
Із тілом розлучилась.
Що тоді то його вовки-сіроманці доходжали,
Біле тіло жваковали,
Орли-чорнокрильці налітали,
У головках сідали,
На чорні кудрі наступали,
З-під лоба карі очі висмикали;
А ще зозулі налітали,
У головах сідали,
Як рідні сестри, кукували;
А ще дрібна птиця налітала,
Коло жовтої кості тіло оббирала;
Вовки-сіроманці находжали,
Жовту кість по балках розношали,

Попід зеленими яворами ховали,
Комишами укривали, жалібненько квили-проквилляли:
То ж вони темний похорон одправляли¹⁵.

Тим часом у пісні про Є. Коновальця народ просить:

Ой ти, земле, ой ти, чорна,
Прийми вождя, не будь горда!
Прийми його біле тіло,
Щоб від вітру не змарніло.
Прийми його білі руки,
Що терпіли страшні муки.
Прийми його білі ноги,
Що аж пухли від негоди.
Прийми його карі очі,
Що не спали вдень і вночі¹⁶.

Як бачимо, спільним у двох описах, крім використання постійних епітетів на позначення частин тіла, є те, що ці частини хоронять немовби окремо.

Таке уподібнення двох образів є дуже вдалим і надзвичайно плідним у художньому плані. Адже саме героїчна загибель у боротьбі за національні ідеали є найціннішою у шкалі світоглядно-філософських вартостей козацького, а у широкому розумінні — українського національного буття.

Зближення образу Є. Коновальця з образом козака додає першому дуже багато позитивів. Насамперед, цей художній прийом не лише увиразнює історизм особи вождя, але й розширює часові рамки цього історизму, виводячи їхнє коріння з козацьких часів. Водночас, це традиціоналізує особу Є. Коновальця, таким чином викликаючи у народній свідомості думку, а точніше — формуючи ідеологему, що постаті, подібні до Є. Коновальця, були постійно присутні в національній історії, а також з'являтимуться і в майбутньому.

У поетичному осмисленні загибелі Є. Коновальця особливу роль відіграє художній образ крові. Він виступає тут у двох планах. Перший план — реальний, основна його функція — інформативна. Мовиться, що «Коновальця кров пролята» — тобто повідомляється про його смерть. Словосполучення «кров пролята» у пісні означає

¹⁵ Народні думи, пісні, балади / Вступ. ст., упоряд. та прим. В. Яременка. — Київ, 1970. — С. 63–64.

¹⁶ Фольклорні матеріали з отчого краю. — С. 431–432.

насильство, вбивство. І щоби підсилити трагізм смерті Є. Коновальця, ця смерть подається поряд із поетичною антитезою — з образом свята, точніше — оксиморонним образом сумного свята.

Другий план поетичного образу крові — символічний. Досить виразно цей образ-символ сформувався в народнопоетичній системі козацької доби. У ній він широко використовувався для поетизації боротьби, героїзму, безсмертя.

В ідейно-тематичному аспекті образ-символ крові збагатився через поетичне зіставлення з калиною. Очевидно, що спонукою до цього порівняння був червоний колір — найбільш виразна видима їхня спільна ознака. Проте у поетиці калина і кров мають значно більше спільного, ніж лише колір. Не можна не брати до уваги й форму. Саме через образ калини образ крові конкретизувався у вигляді крапель. Адже, як відомо із законів естетики, саме форма є тою видимою реальністю, за посередництвом якої сприймається зміст. Отже, калина найперше полегшила поетичне сприйняття, а відтак і поетичне осмислення крові. Калина, і як кожна окрема правильної круглої форми ягода, і як цілий досконало сформований кетяг, — красива. За законом подібності ця довершена краса калини передається образу крові.

Крім форми, калина надає образу крові й інших поетичних ознак і якостей. Передовсім, калина набула у народній поетиці символічного значення незнищенності, відроджуваності. Із ягоди калини, що впала у землю, виростає новий кущ — зі старого твориться нове; з малого — велике. Аналогічне значення з'являється і у крові. Жертовно, у боротьбі пролита на землю крапля крові не пропадає даремно, не втрачається безслідно — з неї «виростає» нове життя і свобода. В одній з народних пісень про Закарпатську Україну про це сказано прямо:

З тої крові виросте
Покоління молоде,
Буде готове до бою¹⁷.

¹⁷ Записав Є. Луньо 28.02.1996 р. в с. Наконечне Друге Яворівського р-ну Львівської обл. від Меньок Марії, 1927 р. н.; Когут Стефанії, 1927 р. н.; Климус Михайлини, 1936 р. н.; Дмитрів Ольги, 1936 р. н.; Меньок Ольги, 1938 р. н.; Лучки Катерини, 1934 р. н.; Гули Катерини, 1919 р. н. // Домашній архів Є. Луни.

Істину, яку народ виразив поетичним образом, пізніше висловив Симон Петлюра: «Я не знаю більш тривкого цементу, що зв'язує розпорошені сили нації, як кров, пролита нею для своєї національної ідеї. Я не знаю нічого сильнішого, нічого більш творчого для постановня легенди і традиції — цих ірраціональних елементів будування держави — як знову ж таки кров, але кров пролита свідомо...»¹⁸.

У художній системі досліджуваних пісень виразно виділяється ще один глибоко традиційний народнопоетичний образ — образ рідної землі. Попри епізодичність на текстуальному рівні, у плані ідейному він наскрізний і багатогранний.

Словесне вираження цього образу — «чорна земля». Тут особливо містке художнє навантаження несе постійний епітет «чорна». Через свою зорову природу він активно й глибоко проникає в психоемоційну сферу реципієнта і розгортається передовсім символічно.

У нашому конкретному випадку ця символіка розкодовується у двох площинах. З одного боку, чорний колір землі, разом з образами-деталлями «чорна фана», «чорна пільма», покликаний підсилити почуття смутку й жалю з приводу загибелі Провідника. Тут земля — ніби рідна мати, почорніла від жалоби й скорботи за своїм замордованим сином.

Водночас, чорна, в розумінні родюча, земля сприймається як основне національне багатство, що, своєю чергою, символізує достаток і добробут, яким наділив українців Бог і який зажерливі сусіди намагаються відібрати. Слово «земля» ще від давніх княжих часів було синонімом слова «державна». У знаменитому творі «Слово о полку Ігоревім» вої князя Ігоря вирушали в похід «на землю Половецькую за землю Руськую». Власне, заради цієї чорної землі пожертвував життям Є. Коновалець. Звідси впливає сприйняття землі як поля бою — саме цю чорну землю у геройському бою поливають червоною кров'ю. Імпульсом до такого наповнення образу є реальний факт загибелі Провідника.

У мотиві *сумні свята з приводу загибелі Є. Коновальця* з двох окремих образів чорної землі й червоної крові через їхнє асоціативне поєднання формується новий образ-символ червоної крові на чорній землі. Зазначмо, що цей образ притаманний українському

¹⁸ Цит. за: Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. — Київ, 1993. — С. 410.

героїчному ліро-епосу козацьких часів. Так, у давній пісні «Чорна рілля ізорана» ця рілля «білим тілом зволочена і кровію сполочена». Згодом образ перемандрував у жовнірські пісні, далі — у стрілецькі, і ось тепер опинився у націоналістичній пісні про загибель Є. Коновальця. І тут він поглиблює й увиразнює свою символіку новітнім ідейно-політичним наповненням через генетичну спорідненість із символікою кольорів революційного прапора ОУН.

Та все ж таки, в аналізованому мотиві чорна земля передовсім сприймається як місце останнього спочинку вождя, як його могила. Це також глибоко традиційний образ. Могила — основний атрибут культу предків, особливо — героїв, свідчення колишньої бойової слави. Це й ота міфічна земля-матір, яка всіх породжує і в лоно якої неодмінно слід знову повернутися, щоб наново відродитися з поповненими й примноженими силами. З огляду на це розуміємо, чому народові так важливо похоронити Провідника — йдеться про відродження й помноження його духу й сили. Характерно, що хоча вождь загинув на чужині й там був похований, народ просить рідну чорну землю, щоб прийняла його останки, бо саме рідна земля спроможна зродити дух та ідеї Є. Коновальця і наділити ними свою націю. Зауважмо, що народ надав землі здатність розуміти мову. За допомогою цього художнього прийому підкреслено, з одного боку, шанобливе ставлення народу до землі, а з іншого — засвідчено значимість для нього відродження за чудодійним посередництвом землі духу Провідника ОУН.

Є. Коновалець, хоча й у дещо меншій мірі, у народному сприйнятті є військовим діячем, командиром Січових стрільців. Це виражено словами «командир», «полковник», які повинні були поширювати в українському суспільстві культ військової сили, військового вишколу, дисципліни. Народ усвідомлював, що в сучасному йому світі вагомі політичні події творяться за допомогою військових методів. Тому нація має бути готовою до майбутніх воєнних випробувань.

Слід сказати, що з контексту пісень випливає, що Є. Коновалець у піснях трактується не лише як колишній командир, але і як теперішній та майбутній — у випадку, якщо виникне потреба формувати нову українську армію.

Про роль і значення для народу постаті Є. Коновальця свідчить використання назв спорідненості «батько», «брат», «син».

У системі світоглядних цінностей народу родинні зв'язки займають чільне місце. Їхнє художнє осмислення виводиться від праісторичного культу роду, родини, що в обрядовому фольклорі мають сакральний зміст. Окрім прямого значення, назви спорідненості набули й переносного, поетичного.

У народній шкалі моральних цінностей слово «батько» в переносному значенні акумулює визнання, авторитет, пошану і любов. Це, по суті, те саме, що «вождь», «керівник», але з вираженим поетично відтінком довіри й любові. Не так уже й багато осіб упродовж національної історії сподобилися такого високого титулу як «батько». За козацьких часів — це батько Хмель — Богдан Хмельницький. У ХІХ ст. — батько Тарас — Тарас Шевченко. У ХХ ст. народ називає «рідним Батьком» Є. Коновальця. Правда, слід зазначити, що стосовно Є. Коновальця почесний титул не набув настільки масового й стійкого вжитку. Можливо, це тому, що Є. Коновалець надто рано відійшов із життя й у звершенні розпочатих ним справ його місце зайняв Степан Бандера.

Є. Коновалець виступає батьком для всіх українців. Якщо титул «батько» покликаний засвідчити пошану, авторитет і визнання Провідника, то слово «брат» має дещо іншу семантику. Воно виражає близькість, рівність і доступність, а також любов, готовність допомогти Провідникові й заступитися за нього.

Третій означник — «син». Якщо у перших двох випадках — як батько і як брат — Є. Коновалець виступає стосовно людей, то сином він є для своєї Батьківщини. Цей почесний титул означає, що він дотримується синівського обов'язку перед рідним краєм, вірно йому служить, віддає всі помисли й енергію, а врешті-решт — і своє життя.

Сила цих окреслень у тому, що, маючи потужне поетичне значення, вони також активно впливають на підсвідоме сприйняття.

Підсумовуючи, хочемо констатувати, що у фольклорі постать Є. Коновальця є поважним об'єктом змалювання й осмислення. При цьому народ, з одного боку, вдається до широкого використання традиційних художньо-поетичних засобів, а з іншого — виробляє нові оригінальні поетичні прийоми. Своєрідністю відзначаються також способи та форми побутування й функціонування пісень про народного Провідника. При цьому ключовими рисами є масовість та інтенсивність.

У народних піснях Є. Коновалець зображений у різних іпоста-сях. Це — організатор і Провідник ОУН, вождь української нації, державний будівник, визначний військовий діяч, мученик за право народу на власне буття. У народному сприйнятті він також батько, брат, син.

І нарешті, Є. Коновалець — це символ-дороговказ; у його діяннях міститься велика філософсько-світоглядна цінність для сучасних і майбутніх поколінь.

Через активний і плідний творчий акт поетизації й героїзації Провідника ОУН Є. Коновальця народ сягнув високого рівня художньої самореалізації, а з іншого боку — виразної ідейно-політичної ідентифікації. Кожний окремий індивід, активний учасник фольклорного процесу, усвідомив себе незамінною частинкою цілої нації, яка бореться за власне національно-державницьке буття.